



МОЈ ПРИЈАТЕЉ, БОРИВОЈЕ АДАШЕВИЋ¹

*Но, о њој се не може разумнима љоворити,
за њо је љошребно искуство, али и интелигенција налик на Синерову.*

Б. А.

На јучерашњи дан, 22. септембра, пре 45 година, родио се Боривоје Адашевић.² За три дана биће година дана како је његова последња књига, *Из сискова љређушаних сивари*,³ у издању Академске књиге, крочила у свет. У Новом Саду, где је у едицији „Прва књига“ Матице српске објављен и *Еквилибриса*, 2000. године. Затворен круг или *circulus vitiosus*? Најежила сам се када сам, у рукопису, прочитала „Досије 64“.⁴ Овом причом, која отвара *Сискове*, писац се вратио опсесивној теми – смрти, очеве смрти, водећи дијалог с *Еквилибрисом*. Приповедач о фаталном исходу двоструког очевог инфаркта сазнаје у Новом Саду, на одслужењу војног рока, а затим „дерутним колосеком, у још дерутнијем и посве расклиматаном возу, из Новог Сада, где служи(ш) војни рок, стиже(ш) у Пожегу, кући, на сахрану свог оца...“⁵ Шта рећи... морала сам и сама да искусим овај сегмент приче, путујући 16. јануара ове године, на истој релацији, аутобусом, на сахрану њеног аутора. Мој пријатељ, који је неколико година пре него што смо се срели и упознали, написао причу „Мој пријатељ, Михаел Урбан“,⁶ дакле, мој пријатељ, Боривоје Адашевић, преминуо је сасвим изненада од срчаног удара, 15. јануара 2019, иза шест по подне, поживевши четрдесет и четири године, колико и његов отац. Његовом литерарном узору и учитељу, писцу којег је највише волео, „смрт је стигла 15. октобра 1989. године, у шест по подне. Имао је педесет и четири године, као и његов отац кад су га одвели у Аушвиц.“⁷

„У случајности не би требало веровати са страшћу“,⁸ стоји на самом крају *Сискова*, у тексту последњег писма, које је написао главни јунак приче, именован Боривоје Адашевић, својој духовној и дописној пријатељици Хани Моравец, потписавши се,

¹ Прочитано на *Просефесју*, у оквиру Трибине посвећене Боривоју Адашевићу, у Новом Саду, 23. септембра 2019.

² https://sr.wikipedia.org/sr-ec/Borivoje_Ada%C5%A1evi%C4%87

³ Боривоје Адашевић, *Из сискова љређушаних сивари*, Академска књига, Нови Сад, 2018.

⁴ Исто, 7–51.

⁵ Исто, 24.

⁶ Боривоје Адашевић, „Мој пријатељ, Михаел Урбан“, *Из љређеј краљевсива*, Народна књига, Београд, 2006, 69–75.

⁷ Марк Томпсон, *Извод из књије рођених*, Слио, Београд, 2014, 530.

⁸ Б. Адашевић, „Извештаји Хане Моравец“, *Из сискова љређушаних сивари*, 187.

притом, као да потписује тестамент.⁹ Међутим, коинциденцијâ је толико, не само у овој причи, да цела књига дише једном скривеном мрежом чудних веза, „које исходе тананим значењима”.¹⁰ „Требало би га живети отворених очију”,¹¹ закључује Хана размишљање о животу у једном од својих писама док покушава да утврди тачке пресека маршрута упоредних биографија – своје и свог адресата. Као да жели таквим погледом да продре иза појавног оквира, оптерећена „спознајом паралелног поретка света, у којем се животи укрштају чудесном природом случаја, иза ког се открива смешак свемогућег бога склоног контроли”.¹²

Тачка укрштања до тада паралелних живота – Боривоја Адашевића и мог – била је 28. новембра 2015. године, у Сремским Карловцима, у Гимназији, испред чувене Спомен-библиотеке, у оквиру манифестације *Кишовигосџ*, коју сам, заједно са ученицима, организовала поводом осамдесет година од рођења Данила Киша. Наш заједнички пријатељ, књижевник Ото Хорват, предложио ми је, док сам конципирала програм, правећи списак учесника, неколико месеци раније: „Зови Бору Адашевића, он би се и тукао због Киша!”¹³ И учинила сам то, он се с радошћу одазвао позиву, а први наш сусрет био је, чини ми се из ове перспективе, на један одређен начин судбински. То ће познанство прећи у истинско пријатељство захваљујући књижевности. Пре свега, захваљујући сличном литерарном укусу, сензибилитету, животним ставовима и уверењима, склоности иронији, али изнад свега стрпљивом и преданом раду, најпре на сређивању старих, већ објављених прича у часописима и у збирци *Из џрећеї краљевсџва* (2006), а потом и сарадњи приликом стварања нове књиге. Било је то искуство којим, само неком лудом срећом, може бог да вас почасти смешкајући се.

Пре но што смо се упознали, нисам била прочитала ниједно Борино дело. Знала сам да је аутор романа *Крф*,¹⁴ али сам књигу избегавала, иако бејех тронута избором теме, која се ишчитава из наслова. Не знам зашто, али мислила сам да би било добро попричати са писцем и баш с њим поделити утиске. Осећала сам да је неко близак и драг. А ништа, у ствари, о њему нисам знала сем чињенице да живи у Пожеги. Изгледало ми је немогуће да ћемо се икада срести. Ипак јесмо, и том приликом ми је по-

⁹ Јунак последње приче зове се исто као и аутор, и на крају приче/књиге потписује се именом и презименом. Сви други ликови (личности) добили су своје литерарне идентитете. Дубоко верујући у фатализам књижевности, као да је тим гестом писац покушао да заштити све оне чије је судбине ставио у приче.

¹⁰ Исто, 161.

¹¹ Исто.

¹² Исто, 158.

¹³ Тај достојанствени господин истанчаних манира најпре је у својим писмима, пажљиво сročеним као да треба да буду део некаквог дела епистоларне форме, најавио тему свога излагања: „Данило Киш као претеча”, да би, затим, у простору међу 18.200 књига – написаних на двадесетак језика, у атмосфери прве реченице *Раних јага* – а након предавања Мухарема Баздуља, и прочитао есеј који је за ту прилику написао. Био је то текст врхунског зналца Кишовог дела и живота – очекивано, написан одлично, луцидно. На публику је најјачи утисак оставило Адашевићево уверење да је Киш био несудбени ученик најстарије српске гимназије, чији је живот зла игра историје „одвукла далеко од овог места”. Тиме је већ постао пријатељ.

¹⁴ Боривоје Адашевић, *Крф*, Стубови културе, Београд, 2011.

клонио *Крф*. Била је то једна од неизбројивих случајности у наступајућем низу, кажем случајности, иако у њих као феномен не верујем. Али, једно је сигурно, већ тада ме није преварио нос када је била реч о његовом односу према граду у којем је живео – био је то човек са сидром тежине неколико тона. Током дана, водио је сасвим обичан живот канцеларијског службеника. Био је, како је волео да каже, „двозанаџија”. Овај изразити меланхолик, живео је повучено и стварао у самоћи, у животу уздржан, а у литератури искрен „и увек у игри до дна”.¹⁵

У интервјуу¹⁶ датом Мићи Вујичићу, 2013. године, на питање како изгледа живот писца у провинцији одговорио је да је „као нека врста изгнанства, блага верзија Сибира у којој је увек хладно”.¹⁷ Међутим, управо је он био најбољи пример да место живљења, завичај којем припадамо, нису спољашње одреднице, што је још давно утврдио Црњански. „Човек живи оно што носи унутар себе, а споља стоје кулисе тог света у којем живи”, рекао је том приликом Адашевић. Ипак, физичко бивствовање далеко од „центра сваке моћи”, од формалних и неформалних литерарних кланова, којих у сваком времену има и који кроје слику књижевног „сада” (мада, и да је био ближе, не би им припадао јер је његова морална конструкција била челичног кова), дакле, удаљеност од ватре, као и господствена природа човека достојанственог у свему, а понајвише у самој књижевности, чији је апсолутни посвећеник био – њен слуга, поданик и верник – утицали су на хладноћу коју је у том смислу осећао, тј. на статус који је имао. Поред невеликог броја позитивних реакција критике поводом његових књига, било је и наopakих читања, прећуткивања, етикетирања, па чак и увреда. Адашевићево дело није дочитано, тешко да ћете пронаћи неку од његових ранијих књига у књижари, место које им у српској књижевности припада још увек нису добиле. Иако има и другачијих мишљења, Адашевић се ниједног тренутка није био повукао, није престао да пише. Након *Крфа*, који излази 2011. године у Стубовима културе, написаће неколико прича за књижевне часописе и антологије, одржавајући континуитет у стваралаштву и никада, али никада не одустајући од књижевности. Ценим да ће тек доћи време када ће бити прочитане приче из тог периода: „Adieu, Belgrade”,¹⁸ „Последње путовање Изадора Пала”,¹⁹ „Породични квартет”,²⁰ „У потрази за изгубљеним именом”,²¹ „У смрти исти”...²² Из тог доба су и „Фрагменти о смрти:

¹⁵ Б. Адашевић, *Из сѣискова ѿрећушаних сѣивари*, 48–49.

¹⁶ „Покушао сам да склопим крхотине распрснутог света”, интервју: Боровоје Адашевић, писац; разговор водио Мића Вујичић, *Пласћелин*, 2013. <https://web.archive.org/web/20181112021759/http://www.plastelin.com/content/view/1010/89>.

¹⁷ Исто.

¹⁸ Боровоје Адашевић, „Adieu, Belgrade”, *Повеља*, год. 41, бр. 1/2011, Краљево, 26–32.

¹⁹ Боровоје Адашевић, „Последње путовање Изадора Пала”, *Сѣиваросѣ*, Архипелаг, Београд, 2012, 164–173.

²⁰ Боровоје Адашевић, „Породични квартет”, *Бункер*, приче за одбрану и последње дане књижевности, Архипелаг, Београд, 2013, 14–20.

²¹ Боровоје Адашевић, „У потрази за изгубљеним именом”, *Повеља*, год. 45, бр. 1/2015, Краљево, 31–42.

²² Боровоје Адашевић, „У смрти исти”, *Лейѿоис Маѿице срѿске*, год. 184, књ. 481, св. 1/2, Нови Сад, 2008, 58–61; *Међај*, год. 35, бр. 93/94/95, март 2015, Ужице, 71–74.

Симеон Грас”,²³ који ће, осим што отварају 4. број *Лейџојуса МС* из 2014, наћи своје место у последњој књизи, тачније, стаће тематски и стилски уз три нове приче. Бора је писао приче које говоре о одређеним облицима бега од мрака људског друштва, од зла, о могућности живота након застрашујућих злочина, након логора... Кад буде завршио „Досије 64”, запитаће се: „Зашто сам опсесивно везан за ову врло болну тему људске цивилизације ХХ века?” Био је истовремено преосетљив на зло, али и бескрајно храбар и снажан да се са најтежом темом суочи, верујући да литературом човечанство може доћи до оздрављења.

Када једног дана буду објављена *Сабрана дела* Б. Адашевића, све старе приче заблистаће новим сјајем јер је прво редиговао њих, а тек се онда упустио у писање свог животног дела, за које се дуго припремао.

Нова збирка конципирана је након написане прве приче, „Досије 64”, чије је прве две варијанте, незадовољан, целе избрисао. Трагао је за одговарајућом формом и приповедним моделима. Поједини фрагменти, с почетка треће верзије, настајали су полако и пажљиво месецима пре но што ће главни део приче бити написан у једном даху за неких десетак дана у августу 2017. године. Ипак, књига је имала дугу генезу. Све оно што се годинама таложило у њему, као тресет, како је волео да каже, доживело је стваралачку ерупцију невероватне снаге.

Игром чудних и необјашњивих околности у јесен 1994. у читаоници Народне библиотеке Србије откриће у *Полиџици*, од уторка, 28. маја 1940. новинску (фикцијску) причу извесног М. Блажевића, под насловом „Нешто ипак има”,²⁴ о девојчици која је предвидевши железничку несрећу спасла свог оца и себе изласком из воза. Слутећи да има неку необјашњиву везу са његовом будућом причом, носио ју је двадесет три године преписану у ђачку бележницу, свуда са собом, у ствари, носио ју је у себи као опсесију.²⁵ Из те опсесије изникао је „Досије 64”.

Следећи Кишову поетику, Адашевић је сматрао да писац не може писати што није, на овај или онај начин, саставни део његовог животног искуства. Али, у Кишовом случају показало се, о чему је писац и сâм говорио, не само „да књижевност произилази из живота, већ и обрнуто, живот на неки необјашњив начин може бити наслућен у литератури коју писац пише, тј. писац вођен неком врстом предосећања, описује свој живот унапријед”.²⁶ Таква врста фатализма²⁷ заснована је на интуицији, слутњи, не на теоријским поставкама и рационалним спознајама. (Док пише „Енциклопедију

²³ Боривоје Адашевић, „Фрагменти о смрти: Симеон Грас”, *Лейџојус Маџице српске*, књ. 493, св. 4, Нови Сад, 2014, 389–398.

²⁴ М. Блажевић, „Нешто ипак има!”, *Полиџика*, уторак, 28. мај 1940. Мато Блажевић, „Нешто ипак има”, *Омаја*, Српска фолклорна фантастика, књижевни лист, бр. 2, Велика Плана, 2008, 48–49.

²⁵ „Умети и бити отац храбрости”, Последњи разговор с књижевником Боривојем Адашевићем (1974–2019), разговарао Мића Вујичић, *НИН*, бр. 3552, 24. јануар 2019, 66–67.

²⁶ Мидхад Куртовић, *Између еџике и есџеџике*, Експлицитна по-етика Данила Киша, Vuubook, Сарајево/Загреб, 2018, 25.

²⁷ Данило Киш: „Одувек сам био фаталиста. Уосталом, бити фаталиста је најнормалнија ствар на свету. Фатализам произилази из логике ствари.” (Д. Киш, „Трајно осећање кривице”, у Д. Киш, *Горки џалој искусџва*, Београд, 2007, 291)

мртвих”,²⁸ у којој његов јунак Ђ. М. почиње да слика цветове, махнито, истовремено са ефлорацијом саркома у телу, и у Кишу се развија рак плућа. То ће закључити накнадно. „Као да сам кроз писање избацио злослутно предосећање.”²⁹ „*Ко ѓрегесџи-нира, џај честџо айсџинира од живоџа...*”³⁰

У „Досијеу” други ток приче – поновно тематизовање очеве смрти и детаља сахране – укршта се изванредном снагом имагинације са реконструкцијом *Полиџикине* приче. Приповедач разлоге за поновно суочавање с болном темом из младости наводи у реченици: „Слегнувши раменима, у једном нарочитом часу, морамо отворити олупану замандаљену касу својих прогутаних успомена, ослободивши се терета који дуго и са зебњом теглимо кроз живот.”³¹ Ако у овоме препознамо биографске датости самог писца, које као референца стоје уметничкој фикцији, онда можемо рећи да је овај, други, а у првој књизи пређутани терет носио пуне двадесет четири године. Реч је о догађају са очеве сахране, о доживљају што надилази чула. Али тај догађај, сагледан из данашње перспективе, преливши се из живота у литературу, као да је наслутио судбину свога писца, који је веровао да ће му ослобођење од терета „*на леђима [...]* *гаџи и моџућностџ да се џоново рогџи*” у себи, у свеџу коју може(ш) видеџи, годирнуџи, ослушнуџи и омирисаџи”.³² Као да је кроз писање избацио злослутно предосећање. У њему је постојао извештан страх од завршетка писања, од боловања након стварања новог света, од нестанка након настанка књиге. Само део трауме добио је милост уобличења, међутим, суштина тог искуства остала је закопана у писцу и отишла с њим у небо.

Бора Адашевић писао је *Из сџискова ѓређуџаних сџвари* у континуитету од средине августа 2017. до почетка јула 2018. Писао је брзо, као да се тркао са животом, у жару, без много исправки, потпуно острашћен, обузет демоном стваралаштва. Даноноћно. Цело је себе оставио у тој књизи. „Ја немам времена за бацање!”, био је увек његов коментар на честе примедбе да треба да успори и чува здравље. А било је животно искуство првог реда из највеће близине гледати чудо стваралачког процеса и делимично учествовати у њему – много времена проводио је на прикупљању грађе, у потрази за документима, опсесивно је проверавао податке, изворе, био обузет језиком, стилем, музикалношћу реченице („Мора остати усвирано, пази шта радиш кад лекторишеш!”), а нарочито формом и композицијом; сате и дане проводили смо у разговорима о свему („знао је све и разумео све”), у анализама, компарацијама, тумачењима, и чудили се изнова сваки пут кад бисмо открили коинциденције. „Неке се ствари намештају саме”, говорио би таквим поводом. И заиста је необјашњиво то како су све цркве у причама посвећене истом свецу – Светом Ђорђу/Георгију/Јурју у местима Тараш / Нови Сад / Ислам Грчки / Петроварадин... *La part de Dieu...* Дobar пример свакако је и Борино незадовољство именом које је дао кафани у тзв. првој

²⁸ Данило Киш, „Енциклопедија мртвих”, у Д. Киш, *Енциклопедија мртвих*, Просвета, Београд, 1985, 32–53.

²⁹ Данило Киш, „Трајно осећање кривице”, у Д. Киш, *Горки џалоџ искусџива*, Београд, 2007, 290.

³⁰ Б. Адашевић, „Досије 64”, *op. cit.*, 10.

³¹ Исто, 15.

³² Исто, 42.

руци „Досијеа б4“, зато што је било измишљено. Када преморен и од писања и од читања рукописа прокоментарише да му треба друго име, име стварне кафане, подсетићу га на списак назива београдских кафана, исписаних геометровом руком по аквамаринплавом сифону. Избор пада на *Последњу шансу*, између осталог и зато што главни јунак који се у њој то вече опија има можда последњу прилику да се исповеди пријатељу – каква га то мора притиска годинама. Међутим, Бора је увек тражио дубља значења, а нарочито му је била важна та ноћна сцена пуна језе, када ће онај који се коначно исповеда и који једном ногом гази оним светом, рећи шта види – шта је „*оно шћо се иза оној зида ваља*“. Признаће да види мртве. Истражујући о том месту, доћи ћу до податка да је кафана *Последња шанса* изграђена на простору Старог гробља на Ташмајдану. Имао је непогрешив осећај за избор детаља. Не могу се избројати сати и ноћи проведени у потрази за именом пароброда који је у марту 1938. године возио од Ријеке до Херцег Новог; у уклапању реда возње возова, бродова и аутобуса; у проверавању историјских података – о променама назива бановина, улица, булевара и мостова, нпр.; у утврђивању датума; у трагању за именима архитеката, грађевина, фабрика, министарстава, цигарета, компанија... Кад је хтео своју Хану Моравец да смести у Мажуранићеву улицу у Сремским Карловцима, морала сам да фотографишем део улице одакле се виде торњеви обе цркве у центру – православне и католичке, да би Ханина кућа добила адекватан број. Међутим, како у постојећим кућама живе људи, писац „зида“ кућу између бројева 5 и 7, смештајући Хану у 5а. (Морам да напоменем да су све ово биле накнадне интервенције – такве детаље уносио је или мењао кад би испричао причу. Ја никада нисам имала увид у текст пре но што би био завршен.)

Након сугестије да треба да поправи неке делове „Последњег путовања Изадора Пала“, пресекао је: „Написаћу нову причу!“ Тако је настао „Одисеј у каникули“,³³ та чудесна прича о механизмима насиља друштва над појединцем, која „доспева у своје јато“, а у којој је и импресивни монолог-есеј о усташтву као најмонструознијем злу на свету, с једне стране, а панегирик матерњем језику, с друге стране. Изговара га мудри, човекољубиви Александар Полак, бивши логораш, голооточанин, лик грађен према лику Алфреда Пала, чувеног графичког дизајнера.

Наглашена духовитост и феноменални лирски интонирани фрагменти откривају нове димензије Адашевићеве прозе, не само у овој причи, него у целој књизи.

* * *

Пред крај, треба још нешто рећи – Боривоје Адашевић написао је књигу у којој су све четири приче скоро уједначеног квалитета, али се показао и као мајстор писања приче у причи: МЦЛ, књижевно вече Шкворецког у Прагу, *Млин шћема*, *Крајкоштрајна робија*, екфраза *Скидање с крсиа* према Рембранту и маестрална, луцидна, савршена – *Кафка је волео Милену*.

Вишеслојност Адашевићевог текста тражи апсолутну пажњу читаоца, који ће вртоглавом снагом нарације бити увучен у причу и тешко ће се повратити у стварност.

³³ Б. Адашевић, *Из сјискова прећушаних сјвари*, 53–91.

Такав утисак на читаоца не оставља ни *Човек из куће на бреју*,³⁴ интроспективна лирска проза, која се чита полако, ни *Крф*, сав у фрагментима, крхотинама распрснутог света. Ако је *Крф* ономотопеја ломљења наших вредности, где писац имагинацијом бога покушава да том свету „наново склопи ослонац”,³⁵ *Ћискови* су ехо вртложног крика распадања свега што је остало од њега, а писац само сведок који види да се том свету више не може помоћи, и поред хумора којем су склони његови хумани јунаци а којим покушавају да неутралишу ужасе људског искуства. И то се, дефинитивно, не може прећутати.

Адашевић је саздао своју пешчану књигу, свој хипертекст, остваривши оригинални литерарни израз и, свакако, форму за којом је последњих година трагао. Написао је дело којем ће, као и свему, време бити меродавни судија, а оно је незаинтересовано за људске сујете, самопромоције, буразерске награде и књижевну естраду. Труд није био узалудан, али је цена била превисока.

* * *

Нажалост, писац је отишао. Он сад тамо горе, с Кишом, у облаку дима од цигарета, испија шољице еспреса. Причају, пре свега, о женама, дуго, а онда о литератури, страшно – галаме, смеју се, више их нико и ништа не боли. Завидим Кишу каквог саговорника има. Празнина која је настала када је отишао почиње да се испуњава оним што нас је повезивало и оним што је он био. Књига коју је Боривоје Адашевић написао стоји пред вама и ви ћете га, можда, тек сада упознати. Међутим, постоји књига која стоји испод ове, као њен челични носач – она је невидљива за читаоце. На њеним се страницама Творац игра судбинама.

³⁴ Боривоје Адашевић, *Човек из куће на бреју*, Стубови културе, Београд, 2009.

³⁵ „Покушао сам да склопим крхотине распрснутог света.”